

színen látom a jövőt... A baj tudod, nagy részt alanyi; de ehhez most külső kellemetlenségek is látszanak tornyosulni. Az autonóm szabad mozgást nálunk úgy kezdik értelmezni, hogy a tanárok nagyobb részét bocsássák el, hozzák vissza a 2–3 tanáros régi rendszert, midőn egy professor mindent tanít: akkor csupa (W[arga]-félé) polyhistorok kellenek s én az nem vagyok, de ha volnék s megmarasztanának – sincs kedvem százféleképpen tanítása s hetente 30–40 óra által magamat agyon gyötörni [...] a tendentia ilyen [...]. Első lépés volt erre, kizárni bennünket a consistoriumból [egyháztanács]; második lesz egy iskola ellenes consistorium összealkotása s úgy aztán a régi lábra zökkentése. Tudd hozzá ehhez régi bajomat –, hogy minél tovább maradok itt, annál kevésbé leszek alkalmas, hogy innen megválva majdan új pályát kezdjek; holott ennek elébb utóbb be kell következnie, semmi kilátás...⁴⁴

Novák László Ferenc

Irodalom. *Arany János*: Arany János összes művei. XV. Levelezés I. Szerk.: *Keresztury Dezső*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975; *Arany László* (szerk.): Arany János levelezése író-barátaival. I–II. Budapest, 1900; *Banner János*: Dr. Hajnal István naplója Arany János békési tartózkodásáról. Békési Élet V. 1970. 1. sz. 151–154.; *Benkó Imre*: Arany János tanársága Nagy-Körösön. Nagykörös, 1897; *Ercsey Sándor*: Arany János életéből. Budapest, 1883; *Keresztury Dezső*: Így élt Arany János. Budapest, 1974; *Mezősi Károly*: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. In Petőfi és kora. Szerk.: *Lukácsy Sándor–Varga János*. Budapest, 1970, 515–637.; *Novák László Ferenc*: Arany-kéziratok. Archivum de János Arany nominati I. Nagykörös, 1982a; *Uő.*: Arany János és Nagykörös. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Az Arany János Múzeum Közleményei II. Nagykörös, 1982b. 85–104.; *Uő.*: Egy nagykörösi vadászfőhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 11. Nagykörös, 1998; *Uő.*: Arany János és gyermekei Nagykörösön. In A két Arany. Összehasonlító tanulmányok. Szerk.: *Korompay H. János*. Universitas Kiadó, Budapest, 2002. 22–38.; *Sáfrán György*: Arany János Nagykörösön – levelezésének tükrében. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Az Arany János Múzeum Közleményei I. Nagykörös, 1982. 135–202.; *S. Turcsányi Ildikó*: Arany János és a Békési Dalárda. Békési Újság Kalendáriuma 2011. Békés, 2011. 82–86.; *Törös László*: Arany János Nagykörösön. Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Nagykörös, 1978; Amikor a „fél akadémia” Nagykörösön lakott. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Nagykörös, 1982. 202–294.; *Vojnovich Géza*: Arany János életrajza 1849–1860. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1931.

Arany János és a főváros

Arany János 1860-tól haláláig, 1882-ig lakott a fővárosban. Élete nagyobb részét töltötte ugyan vidéken, de a jelentősebb két évtizedet a nagyvárosban, amely ott hagyta nyomát életmódjának megváltozásában, helyt kapott verseiben, megjelent prózai írásában, leveleiben, amelyekkel aztán ő is hatást gyakorolt utódjaira, irodalmi örökségének folytatóira. Az inspiráció tulajdonképpen kölcsönös volt a gyorsan változó, a széttagoltságából hamarosan, 1873 után nagyvárossá váló Budapest és a nagyszalon-tai költő között, az egyik történelmével, jelenével témákat szolgáltatott, a másik beszívta, magáénak érezte mindazt, ami ebből a költői látáson átszűrődött.

Ennek a találkozásnak azonban voltak előzményei. A kétszáz évvel ezelőtt született költő élete Nagyszalon-tán, ebben a bihari hajdúvároskában kezdődött, amely Nagyvárad és Arad között szélárnyékban fekszik. Itt kezdett iskoláit Debrecenben, a református kollégiumban folytatta, majd kisérszál-lási segédtanítósá, kudarcos színészi hónapok után szülővárosában családot alapított, hivatalnoki pályát kezdett. De a költői tehetség utat keresett magának, s a kifejezés hamar témára is talált, *Az elveszett alkotmány*, a *Toldi* meghozták számára az elismerést, Petőfi Sándor barátságát, a tágabb élet lehetőségét. A reformkor végére a Duna partján fekvő három város – Pest, Buda és Óbuda – a politikai, gazdasági és szellemi élet központja lett, németül és magyarul olvasó, lassan polgárosuló olvasóréteggel, megteremtve ezzel a lehetőségét a romantika utáni, a társadalmi kül- és emberi belvilág ábrázolásában realistább felfogásnak.

Arany János huszonhat éves volt, amikor 1843-ban először látta a fővárost. Hivatalos útján járt, amelynek egyik része Budapesthez, másik Bécshez fűződött, négy nap után indult tovább Ausztriába. Vojnovich Géza feltételezi, hogy a pesti Nemzeti Színházban megnézte Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabját, s első, ismertséget hozó eposza, *Az elveszett alkotmány* is egyik inspirációját a pesti benyomásoktól kapta.

Néhány évvel később, a márciusi forradalmi változások következtében a felelős magyar kormány a *Nép Barátja* címmel lapot akart indítani, s ennek szerkesztésével bízták volna meg. Petőfi Sándor volt a

⁴⁴ Novák László 1982b. 128.

„közvetítő”, Arany 1848 májusában ismét felutazott Budapestre, de a felajánlott lehetőségek nem nyerték meg a tetszését, mert nem látta a folyamatos megjelenés biztosítását. Talán egy hétig tartózkodott ekkor Budapesten, ez idő alatt Petőfi Sándornál lakott a Dohány utcában. Hét évvel később, 1855-ben írt önéletrajzában megjegyezte, hogy ebben az évben háromszor is megfordult Pesten, „s fényét meg kezdém kívánni” – ahogy írta. 1849 elején, Buda várának elfoglalása után egy hónapra fel is költözött Pestre, de a hadihelyzet megváltozása folytán visszamentek Nagyszalontára. Később egy erre az időszakra visszatekintő jegyzetében ezt írta:

„Pesten laktomban egy nap hozzám jő Petőfi, hogy hivat Kossuth. Petőfi, én, Egressy, Vas Gereben s mások megjelentek. (Akkor láttam Kossuthot először, legalább oly közlelől, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait). K. egy mondókát tartott, hogy a haza veszélyben van, a népet fanatizálni kell keresztres hadra stb. Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot tett volna, és én már útban voltam családomhoz, talán másnap indultam is.”

Később, a szabadságharc leverése utáni önkényuralom erőszakának csökkenésével, kibontakozó költői pályája, az elismertség, gyermekeinek boldogulása egyaránt azt kívánták Aranytól, hogy saját és hozzátartozói sorsának irányításában biztosítsa a fővárosi élettel járó előnyöket. Nagyszalontáról Nagykőrösre került tanárnak, ahonnan könnyebb volt a fővárosba jutni, íróbarátaival találkozni, kiadókkal tárgyalni, fürdőkurára járni – és mint azóta is: bevásárolni. Arany ismertsége költői munkáinak megjelenésével párhuzamosan megváltozott: a kiadók, a lapok az ő verseit is egyre gyakrabban akarták közölni. Beművészei azonban vegyesek voltak, ahogy egy 1853-ban Tompa Mihálynak írt leveléből kiderül:

„Hanem az szép dolog, hogy a Kisfaludy-társaság vagyis Eggenberger-féle kiadás mind ezideig nem tudott elfogyini: oka? talán a közönség? óh nem! aranyért sem lehetett volna néhány év óta kapni sem a pesti, sem a vidéki könyvárusoknál, kivéven az Eggenberger úr becses boltjának valamely sötét zugát. Mióta Kőrösön vagyok is, számtalan ember kérdezte nálam, állítván, hogy Pesten nem kapható, ők bejártak érte minden könyvárust. Így árulják a magyar könyvet.”

Arany többszöri próbálkozás után 1860-ban költözött fel véglegesen Budapestre családjával együtt. Először a Három Pipa utcában laktak, a Belső-Ferencvárosban, egy négyszobás lakásban, az utca ma Erkel Ferenc nevét viseli. 1861-ben ugyancsak Tompának írta:

„Ez egy 4 jó szobás szállás, de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet, hogy biztos padlás nincs, kamra nincs, s ami fő – hogy többnyire oly nép lakja, mely ökölrel szokta ügyes-bajos dolgát igazítani egymás közt. Szóval oly ház ez, hol szemünkbe mondják vagy beizengetik, hogy itt minden lakó becsületes, csak mi nem. Ezért, noha a szobák jók, s már igen lakályossá tettük – bére is mérsékelte – tavasszal költöznünk kell innen.”

Ez év februárjában utcájukat versben is megörökítette:

„Kisfaludy egy pipáról
Monda elmés pipadalt:
Illő, hogy e »három pipa«
Nyujtson érte diadalt.
Éljen hát az ő utcája!
S a magyarnak »nagy pipája«
(Mint a régi példa jár),
Legyen egyszer tömve már!”

Az új környezet, a nagyváros számtalan történeti emlékével, érdekességével és jellemzőjével műveibe is bekerült. Az Üllői út mellett lévő közparkról például ezt közölte egyik írásában:

„Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utcáiból az Orczy-kert hűs árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, minthogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság, hanem szorosabb viszonyról fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, fia volt ama Lőrincnek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói.”

Ebben a lakásban 1864-ig maradtak, amikor átköltöztek az Üllői út 7. szám alatti, kétszintes épületbe. Ez a Kálvin térhez közelebbi lakóház ma két, később épült háromemeletes között található. Innen járt be dolgozni a Magyar Tudományos Akadémiába is, amelynek 1865-ben lett a titkára. A következő évtől az Akadémia épületében lakást kapott, ahová családjával együtt beköltözött, s itt laktak egészen a haláláig.

Budapest felgyorsult élettempója, az addig nem tapasztalt benyomások, a nagyváros újdonságai, fényei és árnyai természetesen ott hagyták a nyomukat más Arany-versekben is. Az önkényuralom múlt-

tán, a kiegészés előtt, majd azt követően a magyar közgondolkodás egyik centrális eleme a történetiség maradt, a hagyományokhoz való ragaszkodás. Ennek megfelelően egész kis történelmi panoptikumot lehetne összeállítani különböző műveinek fővárosi vonatkozású részleteiből. A történelmi korok közül például a Hunyadiak korát az *V. László* című ballada, Buda török kézre kerülését a *Török Bálint* című vers örökítette meg. A nem oly régi jelent, a szabadságharcot is versbe foglalta. Népszerű és elterjedt felfogás volt a hun és a magyar nép rokonsága, s a *Buda halála* című eposz/elbeszélő költemény le is festi – természetesen a képzelet által – a sok évszázaddal korábbi települést:

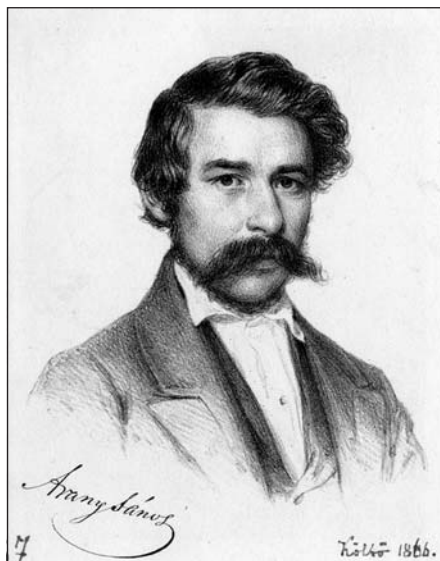
„Város vala régi, Duna jobbik partján,
Megtörve had által, Keve, Béla kardján;
Tornyai, bástyái, mellvédei most rom:
Húnok idejöttén alázza meg ostrom.
Teteje hamvva lőn; még falai állnak,
Lassu enyészettel ott hagyva halálnak,
Ügyefogyott aljnép csarnokait éli,
Szél benne bitangol: az északi, déli.
Erre legott minden, ha ki látta, gondol,
Képzeletök mindjárt építi a romból.
Rései megtöltve, árcai megásva:
Költözzél, oda át mind Budaszállása!”

Ugyanakkor Arany a fővárosban igazi nagyvárosi költő lett, aki meglátta a gyors fejlődés árnyoldalait is. Számtalan példával lehetne ezt az elvonuló érzékenységet alátámasztani, amely már korai benyomásként kísérté, ahogy ez a *Toldi* kilencedik énekéből is kitűnik:

„Pest város utcáin fényes holdvilág van,
Sok kémény fejeérlik fenn a holdvilágban;
Barna zsindeletetők hunyázkodnak alább,
Megborítva mintegy a ház egész falát.
Azt hinné az ember: a padláson laknak,
Azért csinálták azt sokkal magasabbnak;
Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer újra kezdve.”

1861-ben írta *Vojtina ars poétikája* című versét a költőmesterségről. Ebben a város kiemelkedő részének leírását foglalta bele, említve a Városmajort, a Gellért-hegyet, a Tabánt, a Mátyás-templomot, az apró budai házakat és magát a Dunát. De kritikáját sem rejtette, a leíró rész utolsó mondatában a tisztaságot, rendezettséget hiányolva, a német beszédet sokallva:

„Állok Dunánk szélén, a pesti parton:
Elöttem a kép, színdús üde karton:
Felleg s hegy által a menny kékje csorba,
A nap most száll le a város-majorba;
Büszkén a Gellért hordja bársonyát,
S fején, mint gondot, az új koronát;
Lenn a Tabánban egy toronytető
Gombjának fénye majdnem égető;
Míg fönt a Mátyás ódon temploma
Szürkén sötétlik, mult idők roma;
És hosszú rendje apró sűrű háznak
Fehérlik sorba', mint gyepen a vásznak;
Alant a zölden tiszta nagy folyam,
Mint egy smaragd tó bércek közt, olyan,
Meg nem legyinti szellő' s fecske szárnya,
Csak mélyén lüktet forradalmas árja;
Felszíne tükör; és abban, mikép

Arany János 1866-ban (Barabás Miklós litográfiája, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

*Tündéri álom, az előbbi kép
Tisztára mosdva, felfordítva ring,
Mint lenge kárpit, a merő fal ing...
Ábrándos lelkem a hullámba mélyed,
Vágyban elúszva búvárlom a mélyet:
Itt, itt a nimfák! itt a cháriszok!...
Az utcán por, bűz, német szó, piszok.”*

Pihenni, a világgal s magával számot vetni a csöndet kereste, így talált a Margit-szigetre, amelyet ekkor még nem kötött össze bekötőút a hiddal. *A tölgyek alatt* című verse közismert: „*A tölgyek alatt / Szeretek pihenni / Hova el nem hat / Város zaja semmi.*” *Híd-avatás* című balladája a nagyvárosi élet depresszióját, céltalanságát, kirívó személyes megoldását, az öngyilkosságot tematizálja, a veszteseket rajzolja, keserű humorral, hajlékony nyelvvel. De a nagyváros egy-egy jellegetes alakját is versbe foglalja *Öreg pincér* és *Hírlap-áruló* című verseiben. És mindezek mellé odatette saját magát is. Az 1877-ben írt *Ének a pesti ligetről* című versében rezignáltan számolt le a Városliget közönségével és a még előtte álló, várható, valószínűsíthető idővel:

*„Engem bozótja, gazza nem bánt,
Mert a gyom is természetes;
Nem is szídom tanácsot, kormányt,
Ha útam kissé szemetes;
Tudom, hogy itt az ősz, ha lábam
Alatt megzördül az avar;
S nyomot vesztek a sokaságban
(Csak a szó lenne több – magyar!)*

*Természetet s magányt keresvén
Fel nem söpört falevelen,
El-elvisz egy kalandor ösvény
A »rengetegbe« (képzelem);
Hol fű, fa zöldebb, – annak selyme
Nem törle annyi csizma-port,
Ennek se hántá buta elme
Kérgét le, vagy részeg csoport.*

*És gondolatim a »vadonban«
Ha jőnek, eljátszom velek,
Ábránd s szivarfüst közt; – azonban
Óramra-mimre ügyelek;
Szemeim a zöld szigetbe néznek,
Hol a vidám ifjú-öreg
Történetét a magyar észnek
Megírta – most már szendereg.*

*Nyugodjék!... méltóbb napi munkát
Nem végzett nála senki sem;
Sirjára, – mit most vadonunk ád,
E kis gyopár-szálat teszem.
S télen tovább bolyongok ismét,
Egyéb dolgom sincs, igaz a,
Mint várni nyugton a napestét
S elmenni csöndesen – haza.*

*El is megyek, tán nemsokára,
Hír-név, dicsőség nem maraszt;
Tudom, mit ér fagyos sugára,
Itt is megtanulhattam azt:
Nyerd bár világi életedben
Ég s föld minden koszoruit:
Neved csak az, mit e ligetben
Egy sirkő rád olvas: Fuit.”*

Buda Attila